

אליהו עסיס

יואל

בין נושבר לתקווה

תוכן העניינים

ט פתח דבר

הקדמה

- 1 יואל – זמנו ומשמעותו
- 29 מקומו של נושא הארבה בספר יואל ומבנה הספר
- 59 המבנה והמשמעות של נבואות הארבה בספר יואל

חלק ראשון: תיאור מכת הארבה, קריאה לעם

לשוב אל ה' ותפילת הכוהנים, א ב – ב יז

- 77 הנבואה הראשונה של יואל בעניין הארבה, א ב-יב
- 103 הנבואה השנייה של יואל בעניין הארבה, א יג-כ
- 123 הנבואה השלישית על הארבה, ב א-יד
- 151 הנבואה הרביעית על הארבה, ב טו-יז

חלק שני: תגובת ה' לתפילת הכוהנים, ב יח – ד יז

- 165 שני חלקי התשובה של ה'
- 173 תשובת ה' הראשונה – ישועה ממכת הארבה, ב יט-כו
- המענה השני של ה' – ישועת העם מהמצוקה המדינית,
203 ג א – ד יז

חתימת ספר יואל (ד יח-כא), המבנה הספרותי שלה

245	וזיקתה לגוף הספר
255	חתימה
265	הערות
315	רשימה ביבליוגרפית
347	רשימת הקיצורים

**חלק ראשון: תיאור מכת הארבה,
קריאה לעם לשוב אל ה' ותפילת
הכּוהנים, א ב – ב יז**

הנבואה הראשונה של יואל

בעניין הארבה, א ב-יב

- (ב) שָׁמְעוּ זֹאת הַזְּקֵנִים וְהַאֲזִינוּ כָּל יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ
הַהִיְתָה זֹאת בֵּימֵיכֶם וְאִם בֵּימֵי אֲבֹתֵיכֶם.
(ג) עֲלֶיָּה לְבַנְיֹכֶם סִפְרוּ וּבְנֵיכֶם לְבַנְיֵיהֶם וּבְנֵיהֶם לְדוֹר אַחֵר.
- (ד) יֵתֵר הַגֶּזֶם אֶכֶל הָאָרֶבָּה וְיֵתֵר הָאָרֶבָּה אֶכֶל הַיֶּלֶק וְיֵתֵר הַיֶּלֶק
אֶכֶל הַחֹסִיל.
(ה) הִקִּיצוּ שְׁכֹרִים וּבְכוּ וְהִלְלוּ כָּל שְׁתֵּי יָיִן עַל עָסִיס כִּי נִכְרַת
מִפִּיכֶם.
(ו) כִּי גֹי עָלָה עַל אֲרָצִי עֲצוּם וְאִין מִסֹּפֵר שְׁנָיו שְׁנֵי אַרְיָה
וּמִתְלַעְוֹת לְבִיא לֹו.
(ז) שָׁם גִּפְנֵי לְשֹׁמֵה וּתְאֲנַתִּי לְקִצְפָּה חֲשַׁף חֲשָׁפָה וְהִשְׁלִיךְ הַלְּבִינוּ
שְׂרִיגָיָה.
(ח) אֵלֵי כְּבוֹלָה חָגַרְתְּ שָׁק עַל בְּעַל נְעוּרֶיָּה.
(ט) הִכְרַת מִנְחָה וְנִסְךְ מִבֵּית ה' אָבְלוּ הַכֹּהֲנִים מִשְׁרַתִּי ה'.
(י) שָׂדֵד שָׂדֵה אֲבֵלָה אֲדַמָּה כִּי שָׂדֵד דָּגַן הוֹבִישׁ תִּירוּשׁ אֲמַלֵּל
יִצְהָר.

(יא) הִבִּישׁוּ אַפְרַיִם הִילִילוּ כְרַמִּים עַל חֲטָה וְעַל שְׁעָרָה כִּי אָבַד קִצִּיר שָׂדֵה.

(יב) הִגְפֵן הִכְיִשָּׁה וְהַתְּאֵנָה אִמְלָלָה רְמוֹן גַּם תָּמַר וְתַפּוּחַ כֹּל עֲצֵי הַשָּׂדֵה יָבֹשׁוּ כִּי הִבִּישׁ שְׁשׁוֹן מִן בְּנֵי אָדָם.

נבואה זו (א ב-יב) היא הראשונה מתוך ארבע שיואל מקדיש לנושא הארבה. בפרק הקודם עמדתי על כך שיש מבנה הדרגתי בסידור ארבע הנבואות על הארבה, אשר מטרתו היא להביא את העם לפנות אל ה' בתפילה על בעיית הארבה. תפילה זו באה במפורש רק בסוף רצף הנבואות, בנבואה הרביעית (ב יז). לדעתי הנביא לא היה יכול לומר מההתחלה לעם לפנות אל ה' משום שהייתה מניעה של העם להתפלל אל ה' משום שהעם הרגיש נתק מאלוקים. הנבואה הראשונה היא המפורשת פחות מכל שאר הנבואות. בפרק זה אני מבקש בעיקר להראות כיצד הנביא, אשר נמנע מלומר את כוונתו בנבואה הראשונה, מכין את העם באופן מרומז לקראת מסרים מפורשים יותר בנבואות הבאות.

מבנה הנבואה

הנבואה נחלקת לשני חלקים:

פסוקים ב-ג – הקדמה: קריאה לעם לשמוע
פסוקים ד-יב – תיאור אסון הארבה והשלכותיו

בניגוד לנבואות האחרות חסר בנבואה זו הרכיב השלישי המופיע בשאר הנבואות – רכיב הכולל פנייה לעם להתפלל אל ה' או לשוב אליו (א יט-כ; ב יב-יד; ב יז). כפי שהסברנו, היעדר זה נובע מכך שבנבואה הראשונה הנביא לא היה יכול להציג את עיקר מטרתו באופן ישיר, ועל כן הוא נמנע מלחשוף עיקר תכליתו.¹

פסוקים ב-ג – הקדמה: קריאה לעם לשמוע

יש הסבורים שפסוקים אלה הם הקדמה לנושא הארבה, בא ד – ב כז, ולדעת אחרים פסוקים אלה הם הקדמה לא ד-כ.³ על פי החלוקה שהצענו בפרק הקודם, של א ב – ב יז לארבע נבואות, ועל פי המבנה הפנימי של כל אחת מהנבואות, אשר כולל בתחילתו קריאה לעם, יש להסיק כי פסוקים אלה הם הקדמה לנבואה הראשונה אשר מסתיימת בא יב.⁴

בהקדמה זו קורא הנביא לזקנים ולכל יושבי הארץ לבוא ולשמוע את דבריו. סגנון דבריו ותוכנם באים לשכנע את השומעים שמדובר בבשורה על אירוע דרמטי רב משמעות. החזרה בפתחה על הפעלים "שָׁמְעוּ" ו"הֶאֱזִינוּ" מעוררת באסוציאציה מקורות אחרים – את הפתיחה של שירת האזינו (דברים לב א) ואת הפתיחה לספר ישעיהו (א ב). בכך ביקש הנביא להעניק לדבריו חגיגות וחשיבות, אשר נועדו ליצור ציפייה אצל השומע להקשיב היטב לדברים.

הוא קורא לזקנים ול"כל יושבי הארץ". למילה "זִקְנִים" שתי משמעויות במקרא: אנשים מבוגרים (למשל: בראשית יח א; כה ה; כז א) ומנהיגים (במדבר יא טז; כב ד; דברים כא ב). קשה להכריע בין שתי האפשרויות. יש כאלה הסבורים שמדובר באנשים מבוגרים אשר יש להם את הזיכרון הרחוק ביותר (וכן למשל דברים לב ז).⁵ מכיוון שבחלק השני של הפסוק מדובר על "כל יושבי הארץ", לדעתי צריך להבין את המילה "זִקְנִים" כקבוצה אשר איננה כלולה בקבוצה זו. אין טעם אמתי להפריד בין אנשים מבוגרים לבין כל העם. אם הכוונה הייתה אנשים מבוגרים, הצירוף המתאים יותר היה "זִקְנִים וצעירים", כפי שמופיע בב טז: "קָבְצוּ זִקְנִים אֶסְפוּ עוֹלָלִים". על כן נראה לי שהכוונה במילה "זִקְנִים" כאן היא למנהיגים.⁶ לפי זה משמעות הצירוף היא "המנהיגים והעם". הזקנים היו מנהיגי העם בתקופה שטרם המלוכה.⁷ לאחר ייסוד המלוכה מעמדם ירד מאוד,⁸ אך לאחר החורבן, וביטול מוסד המלוכה, שוב אפשר לראות מקום

מודגש של הזקנים (עזרא ה ט; ו ז, ח, יד; י יד). הציון של מוסד הזקנים כאן תואם את הטענה בדבר זמנו של יואל בתקופה שבתר החורבן. הקריאה למנהיגים וגם לכל האוכלוסייה מצויה במקרא (למשל ישעיהו א י). העובדה שגם המנהיגים וגם העם הם נמעני הנבואה מוסיפה לדרמטיות שלה ולחשיבותה.

חשיבות זו עולה גם בפתח הדברים שיואל משמיע באוזנם: "הֲהִיְתָה זֹאת בְּיַמֶּיכֶם וְאִם בְּיַמֵּי אֲבֹתֵיכֶם" (פס' ב). עוד לפני שהנביא אומר כמה מדובר הוא קובע שהאירוע שהוא בא לדבר עליו הוא יוצא דופן, אשר כמוהו לא היה בימיהם וגם לא בימי אבותיהם. אולי הכוונה כאן אינה דווקא לשני דורות לפנייהם אלא הכוונה היא שזה האירוע החמור ביותר שהיה אי פעם. גם בתיאור מכת הארבה בספר שמות באה הצהרה דומה (שמות י ו, יד). העובדה שהנביא עדיין לא מגלה כמה מדובר מוסיפה מתח ודרמטיות לנושא. הקריאה לעם ולזקנים היא לספר את הדברים האלה גם לדורות הבאים.

בפסוק ג הנביא קורא לזקנים ולעם לספר על האירוע שהוא עומד לדבר עליו לבנים, לבני הבנים ולדור נוסף גם כן. יש המסבירים שהנביא קורא להעביר את המידע לשלושה דורות,¹⁰ אך ייתכן להסביר שהכוונה לא לשלושה דורות, אלא לכל הדורות הבאים. בכך הנביא כבר קובע שהאירוע המדובר הוא חריג כל כך שלא היה כמוהו בעבר ולא יהיה כמוהו בעתיד.

המקצב של פסוקים 2-ג תורם לרטוריקה של הכתוב המעצימה את האירוע המדובר. פסוק ב2 מתייחס בשתי צלעות לעבר: "הֲהִיְתָה זֹאת בְּיַמֶּיכֶם // וְאִם בְּיַמֵּי אֲבֹתֵיכֶם". בפסוק ג, אשר מתייחס לאירוע בפרספקטיבה לעתיד, ישנן שלוש צלעות: "עֲלִיָּה לְבָנֵיכֶם סִפְרוּ // וּבְנֵיכֶם לְבָנֵיהֶם // וּבְנֵיהֶם לְדֹר אַחֵר". פסוק ג הכולל שורה בת שלוש צלעות חורג מהמקצב של פסוק ב, אשר כולל שתי שורות, כל אחת בת שתי צלעות. חריגה זו נותנת יתר תוקף לצלע הנוספת בפסוק ג: "וּבְנֵיהֶם לְדֹר אַחֵר". צלע זו מתייחסת לעתיד הרחוק, אם לא העתיד בכלל, וקובעת שהאירוע המדובר אינו ניתן להשוואה לשום תופעה

הנבואה הראשונה של יואל בעניין הארבה, א ב-יב

אחרת גם בעתיד. המקצב הקצבי והקבוע של פסוקים ב-ג יוצר תחושה של דברים נחרצים ותחושה שהדובר מדבר מתוך ביטחון. הקריאה לזקנים ולעם לספר את האירועים האלה לדורות הבאים היא חריגה בהשוואה לשאר הנבואות בספר. בנבואות הבאות ישנן קריאות לצום ולהתפלל (א יג-יד) או לבוא להיאסף במקדש (ב א), או לבוא לירושלים ולמקדש ולבכות לפני ה' (ב טז-יז). בנבואה הראשונה הנביא אינו יכול עדיין לדבר על תפילה, או על המקדש, ועל כן קריאתו לעם היא ניטרלית יותר, הקריאה היא להתרשם מגודל הדבר, ורק לספר אותו לבנים. הסיפור לבנים הוא דבר שגרתו בחברה ואינו מצריך נקיטת עמדה מבחינה תיאולוגית. בכך שונה הקריאה לעם בנבואה זו מהקריאות המפורשות לעם בשאר הנבואות. זו גם הסיבה שנבואה זו, בניגוד לשאר הנבואות על הארבה, אינה נחתמת בתפילה אל ה' או בקריאה לשוב אליו (א יט-כ; ב יב-יד; ב יז). עיקרה של נבואה זו הוא בתיאור האסון אשר הוא חלקו השני של הנבואה (פס' ד-יב).

פסוקים ד-יב: תיאור אסון הארבה והשלכותיו

פסוקים ד-יב מתארים בעיקר את האסון של הארבה. פסוקים ד וו מתארים את הארבה עצמו, ואילו פסוקים ז, ט, י ויב מתארים את האסון החקלאי שנגרם על ידי הארבה. אף שרוב פסוקי הנבואה הם תיאור של האסון, בתוכם משולבים לסירוגין פסוקים של קריאה לקבוצות שונות לשים לב למתרחש, לקונן, ואף להתבייש במצב. קריאות אלה מופיעות בפסוקים ה, ח ויא. אפשר לראות סוג של מסגרת בפסוקים ד ויב. פסוק ד מתאר את הארבה, ופסוק יב מתאר את התוצאות של מכת הארבה. פסוק ד מתאר ארבעה סוגים או ארבעה שמות של ארבה: גזם, ארבה, ילק וחסיל, ואילו פסוק יב מתאר חמישה סוגים של פרות שנפגעו: גפן, תאנה, רימון, תמר ותפוח. פסוק ד מתאר את פעולת הארבה באמצעות הפועל "אכל" החוזר בפסוק שלוש פעמים, ואילו פסוק יב מתאר את

הנזק החקלאי לפרות באמצעות השורש יב"ש, אשר גם מופיע בפסוק שלוש פעמים. מילים אלה מופיעות באותם הקשרים בכמה מקומות, למשל יחזקאל יט יב: "וְרוּחַ הַקְּדִים הוֹכִישׁ פְּרִיָּה הַתְּפָרְקוּ וַיִּבְשׂוּ מִטֶּה עֲזָה אֲשֶׁר אֶכְלְתֶהוּ"; תהלים קב ה: "הוֹפֶה כְּעֵשֶׂב וַיִּבֶשׁ לְבִי כִּי שָׁכַחְתִּי מֵאֲכֹל לֶחֶמִי"; וכן גם ישעיהו סה יג; יחזקאל כא ג; יואל א כ, כו; נחום א י. להלן נעמוד על מבנה הנבואה ומשמעותו.

(ד) יֵתֵר הַגֶּזֶם אֶכְלֵ הָאֲרָבָה וַיֵּתֵר הָאֲרָבָה אֶכְלֵ הַיֵּלֶק וַיֵּתֵר הַיֵּלֶק אֶכְלֵ הַחֶסֶל.

ארבעה שמות של ארבה מצויים בפסוק: גזם, ארבה, ילק וחסיל. הניסוח של הפסוק הוא שכל מה שמותיר האחד אוכל השני. חוקרים הרבו לדון כאן בשאלה אם יש הבדל בין שמות אלה. יש הסבורים שמדובר בסוגים שונים של ארבה,¹¹ יש הטוענים שמדובר על שלבים שונים בהתפתחות הארבה,¹² ויש הסוברים שאלה שמות שונים לאותו דבר. קשה מאוד להכריע בין השיטות השונות.¹³ בין כך ובין כך מתקבלת הטענה שהאפקט העיקרי של הפסוק הוא רטורי: שהמכה של הארבה היא מכה טוטלית.¹⁴ המשמעות של הטוטליות עולה באמצעות תכסיסים ספרותיים: א. מבנה הפסוק; ב. משמעות השמות של הארבה.

שמות הארבה קשורים כולם לתכונת הארבה או לתכונת פעולתו. השם הראשון הוא "גזם". צורה זו אינה מופיעה בעברית מקראית, אולם היא מוכרת מהארמית ומשמעותה לחתוך. מילה זו משקפת את פעולת החיתוך של הארבה.¹⁵ המילה "ארבה" מקורה ככל הנראה בשורש רכ"ה, והוא מבטא את אחד המאפיינים של הארבה, המגיע בכמות גדולה מאוד. אכן, הארבה מופיע במטפורה במקרא לכמות אדירה. השם השלישי הוא "ילק". אולי נגזר שם זה מהשורש לק"ק, במשמעות של ליקוק.¹⁶ יש הסבורים שהשורש לק"ק דומה לשורש לק"ך, שמשמעותו לאכול (למשל במדבר כב ד).¹⁷ ואולי המילה מבטאת את הרעש שמשמיע הארבה, אשר דומה לרעש של ליקוק. הוצע שהמילה באה מהערבית מהשורש ול"ק במשמעות למהר, וזה

הנבואה הראשונה של יואל בעניין הארבה, א ב-יב

מבטא את וריזותו של החרק.¹⁸ המילה "חֶסֶל" מבטאת את פעולת ההרס של הארבה אשר מחסלת את הירק ואינה מותירה דבר, כך למשל בדברים כח לח: "זָרַע רַב תּוֹצֵיאַ הַשָּׂדֶה וּמַעֲטַ תְּאֶסְףָּ בִּי יַחְסְלֶנּוּ הָאֲרָבָה".¹⁹

מבנה הפסוק בעל ארבעת השלבים מלמד על הטוטליות של המכה, מה שלא מתחסל בשלב אחד, מתחסל בשני, ומה שנותר בשלישי מתחסל ברביעי. התיאור ההדרגתי של החורבן נותן תחושה דרמטית למצב של החורבן, אשר מתרחש בשלבים עד אשר הוא מגיע למצב שאין יותר מה להחריב. הרטוריקה הזו מתחזקת לאור השימוש בארבעת שמותיו של הארבה. כל השמות האלה מוכרים ממקומות אחרים במקרא, אך בשום מקור אחר לא מופיעים ארבעת השמות בבת אחת כמו כאן. כך למשל בנחום ג טו ובתהלים קה לד מופיעים שני שמות: ילק וארבה; ובתהלים עח מו – חסיל וארבה. אולם יואל הוא היחיד אשר משתמש בכל ארבעת השמות של הארבה יחדיו כדי להעצים את התיאור של מכת הארבה.

(ה) הָקִיצוּ שְׁכֹרִים וּבְכוּ וְהִלְלוּ כָּל שְׁתֵּי יַיִן עַל עָסִים בִּי נִכְרַת מִפִּיכֶם.

לאחר התיאור הראשון בנבואה זו של הארבה באה מיד פנייה לתגובה: הנביא פונה לשיכורים ולשותי היין להתעורר, לבכות ולהיליל על כך שאין להם משקה לשתות. פנייה זו מבטאת את ההשלכה המציאותית של מכת הארבה שתוארה בפסוק הקודם.

יש חוקרים הסבורים שהפנייה אינה לשיכורים ממש אלא לאנשים ששותים יין. זאת משני טעמים, ראשית בגלל התקבולת בפסוק שיכורים // שותי יין. שנית, משום שאין תוכחה על השכרות בפסוק.²⁰ הבנה זו אינה מסתברת. ביחס לטענה הראשונה שהמילה שיכור היא מקבילה למילים שותי יין יש לומר שאין הכרח שיש זהות בין שתי מילים אשר עומדות בהקבלה בתקבולת המקראית.²¹ מעבר לכך, גם אם יש זהות בין המילים, הרי שאת המילים "שתֵּי יַיִן" אפשר לפרש במשמעות של שיכור,²² שהרי השיכור שותה יין. אך

אי אפשר לפרש את המילה "שיכור" כמי ששותה אך אינו משתכר מכך. אכן, אין מקור מקראי שבו מופיעה המילה "שיכור" במשמעות שאינה להשתכר.²³ ביחס לטענה השנייה, יש להסכים עם החוקרים הסבורים שאין תוכחה על השכרות בפסוק זה, וזה אכן אינו הנושא של הנבואה, אבל היעדר התוכחה אינו מוכיח שאין מדובר על שיכורים.²⁴ הפנייה בפסוק, כפי שסבורים מרבית הפרשנים, היא לשיכורים במונן השלילי.²⁵

אולם הפנייה לשיכורים מעוררת קשיים רבים. ראשית, האם אפשר להסביר מדוע הנביא פותח דווקא בהיעדר היין והשיכר מפיהם של השיכורים ושותי היין, הרי לכאורה התיאורים שיבואו אחר כך הם גם בסיסיים יותר, וגם חשובים יותר. בפסוקים הבאים תיאור האסון כולל את הפגיעה הגדולה במוצרי יסוד של האדם: דגן, תירוש ויצהר (פס' י; חטיטה ושעורה (פס' יא)). בפסוק ט הפגיעה החקלאית גרמה לנזק לפולחן במקדש. מהי אם כן החשיבות הגדולה של היעדר יין לשיכורים בפסוק ה? יתר על כן, כפי שראינו קודם ישנן שלוש פניות לעם להגיב על האסון. בפסוק ח הפנייה היא ככל הנראה לכל העם לקונן על המצב, ובפסוק יא הפנייה היא לאיכרים להתבייש על היעדר היבול. כיצד יש להסביר את העובדה שהפנייה הראשונה היא לשיכורים דווקא, ותוכן הפנייה הוא להקיץ אותם כדי שיבחינו במתרחש? הקושי בפסוק הוא גדול יותר. מה בכלל טיבה של קריאה זו לשיכורים, הרי אין שום צורך להודיע להם שאין להם יין, יש להניח שהם מודעים היטב לכך שנמנע מהם היין? ומפני מה יש צורך לקרוא להם להתעורר? האם הם אינם מודעים למצב? יתרה מזאת, יש ניגוד בין התיאור בפסוק ד, אשר מתאר את עצמת הפגיעה של הארבה, לעומת פסוק ה, שבו צריך לעורר את המודעות של השיכורים ושותי היין לעובדת היעדר היין. רד"ק חש בבעיה זו ופירש שאכן מדובר שאנשים שהיו רגילים להשתכר, אבל עכשיו אין להם יין, והיקיצה היא מהשינה הרגילה ולא מהשכרות: "הקיצו שכורים ובכו – אותם הרגילים להשתכר ביין, עתה הקיצו משנתכם ובכו יומם ולילה (על פי ירמיהו ח כג) כי לא תמצאו יין, כי הארבה יאכל הענבים". אולם

קשה להלום פירוש זה, שכן אם השינה אינה תוצאה של השתייה, מדוע הנביא מתייחס לשינת השיכורים? רבי אליעזר מבגלנצי אכן היה יכול לפרש פירוש זה כפשוטו, שהשיכורים היו ישנים בגלל ריבוי השתייה, אבל מכיוון שלדעתו כל הנבואה אינה עוסקת בארבה אלא בהתקפה מדינית, ראה גם פסוק זה כחלק מהמשל.

ברטון סבר שאכן קשה להניח שהיה צורך להביא את המציאות לידיעת אנשים שסבלו ממנה, ועל כן סבר שמדובר כאן בקריאה לקראת אירוע שעדיין לא התרחש.²⁶ אולם פירוש זה אינו עולה מתוך הנבואה כולה אשר מדברת על דבר שכבר התרחש. וולף טען שהפנייה היא לשיכורים אשר לא הבחינו בבעיה עדיין.²⁷ אולם הסבר זה קשה, שכן השיכורים הם הראשונים שיבחינו בכך שיינם נגמר. ביקורת זו מתייחסת לטענתו של אלן, שלפיה הנביא בוחר קבוצה של אנשים שבדרך כלל אינם מקנים חשיבות למתרחש סביבם. לדעת אלן, כוונתו היא להוציאם מגישתם האסקפיסטית ולקרב אותם אל ה'.²⁸ מכל מקום, יש לטעון שוב כי קשה להבין את הצורך ליידע את השיכורים על המחסור במשקה. נדמה לי שהדרך היחידה לפתרון תעלומה זו היא לטעון שהשיכורים כאן אינם אלא סמל. הפנייה כאן אינה לשיכורים אלא לעם כולו אשר מתנהג כשיכור. הבסיס לפירוש זה הוא בטענה שאין טעם הגיוני לפנות אל השיכורים ולהעיר אותם, ראשית בגלל העובדה שהם גורם שולי באוכלוסייה, ושנית משום שאין צורך להעיר את השיכור וליידע אותו על המחסור ביי, מכיוון שהוא הראשון שיודע זאת. חיזוק נוסף לכך שהביטוי שיכור מופנה לכלל האוכלוסייה הוא הביטוי "כָּל שְׂתֵי יַיִן" המופיע בהקבלה למילה "שיכור" בפסוק. ביטוי זה הוא רחב בהיקפו וכולל את כלל האוכלוסייה. אולם בניגוד לשיטות שהעלינו לעיל, שמשמעות המילה שיכור היא מי ששותה יין, אני סבור שמשמעות המילה "שיכור" נשארת במשמעותה המקורית אך המילה מופיעה כאן כמטפורה לעם כולו. שיכור הוא אדם שחושיו התערפלו בגלל שתיית אלכוהול. אשר על כן נראה שהביטוי שיכור הוא מטפורה לכל העם, אשר חושיו מטושטשים ואין הוא מבחין בנעשה. משמעות דומה מצויה בכמה מקורות.²⁹ כך למשל נאמר

בעמוס ו' ו: "הַשְּׁתִּיּים בְּמִזְרְקֵי יַיִן וְרֵאשִׁית שְׂמָנִים יִמָּשְׁחוּ וְלֹא נִחְלוּ עַל שֹׁכֵר יוֹסֵף", ובישעיהו ה יא-יב: "הוֹי מְשַׁפְּיִמִי בְּבִקְרָ שֹׁכֵר יִרְדְּפוּ מֵאַחֲרֵי בְּנֵשֶׁף יַיִן יְדֻלְיָקִים. וְהָיָה כְּנֹר וְנִבֵּל תֵּף וְחִלְלִיל וַיַּיִן מְשַׁתִּיָּהֶם וְאֵת פְּעַל ה' לֹא יִבְטִיטוּ וּמַעֲשֵׂה יָדָיו לֹא רָאוּ". בשני המקורות האלה מופנית האשמה על שתיית יין וחוסר תשומת לב – בישעיהו – לפועל ה', ובעמוס – לאנשים נזקקים. אף שבמקורות אלה יש כנראה בפועל האשמה על עצם השתייה המופרזת, אין זה באשמת השתייה שהעם אינו מבחין בדברים חשובים אחרים, אלא להפך, קהות החושים היא אשר מביאה את העם לשתות, וביחד עם זאת לא להבחין בבעיות שהנביאים מעלים.³⁰ גם בישעיהו כח א-ד הטענה של הנביא על השכרות היא בעצם ביטוי של תחושה של גאווה. נראה כי ביואל השימוש במוטיב השיכור הוא דומה. העם אינו שיכור, להפך, אין לו מה לשתות, אבל הוא מתנהג כשיכור מבחינה זו שהוא אינו מבין את אשר מתרחש סביבו, הוא אינו מפרש נכון את המציאות. ביואל אין זה דומה לגמרי למקורות האלה, אבל המשותף הוא שהשכרות היא פיגורטיבית לחוסר תשומת לב. רבים הסבירו שהעם לא שם לב למכה.³¹ אבל הסבר זה קשה לנוכח העובדה שמכה זו הייתה חמורה כל כך כפי שתואר בפסוקים הקודמים. גם הסברו של בוור שהנביא קורא להם להתעורר משנת שכרותם אינה מסתברת, משום שאין להם מה לשתות.³²

משמעותו של הפסוק תתבהר לאור התזה המרכזית של חיבור זה בדבר זמנו של הספר ומשמעותו. יואל ניבא לאחר החורבן ופנה לעם בציון אשר סבר שמשמעות החורבן הייתה התנתקות של אלוקים ממנו. מטרת הנביא הייתה לקבוע שאופציית הפנייה אל ה' עדיין קיימת. הטענה של הנביא כפי שהיא עולה כאן היא שהעם אינו מגיב לאירועים של הארבה, על כן הוא מכנה את העם "שיכורים", כמי שאינו מבין את המשמעות של המתרחש, ואינו מסיק את המסקנות המתבקשות. כמו השיכור שאינו מבין את המתרחש סביבו, כך העם, לטענת הנביא, הינו קהה חושים באשר למתרחש סביבו. בשלב זה של הצגת הנושא העם אינו מסוגל לקבל פנייה ישירה בעניין, ועל כן

הנבואה הראשונה של יואל בעניין הארבה, א ב-יב

הנביא משתמש במטפורה, אשר משמעותה לוטה בערפל. מצד אחד הוא מכנה את העם שיכורים ושותי יין כדי להעמיד את החיסרון של היין. אך מצד שני המילה שיכור משמשת כמטפורה לאדם שאינו מודע ואינו מבין את המתרחש סביבו.

(1) כִּי גוֹי עָלָה עַל אֶרֶצִי עֲצוּם וְאִין מִסְפָּר שְׁנָיו שְׁנֵי אַרְיֵה וּמְתַלְעוֹת לְכִיָּא לוֹ.

(2) שָׁם גִּפְנֵי לְשֹׁמֵה וְתֹאנְתִי לְקֶצֶפָה חֶשֶׁף חֶשֶׁפָה וְהַשְׁלִיךְ הַלְבִּינוּ שְׂרִיגֵיהָ.

בפסוקים ו-ז שב הנביא לתאר את האסון. פסוק ו מתאר את הארבה עצמו, ואילו פסוק ז מתאר את התוצאות של מכת הארבה. פסוק ו פותח בדימוי של הארבה לצבא. דימוי זה הוא חריג במקרא. במקרא מדובר יותר על עימותים צבאיים מאשר על פגעי טבע, ועל כן אנו מכירים דוגמאות של תיאור צבא אנושי לארבה. כאן הדימוי הוא הפוך, הנביא מדמה את מכת הארבה לצבא (בדומה לכך אפשר למצוא במשלי ל כז). דימוי זה יקבל פיתוח גדול בפרק ב. העובדה שהוא מדמה את הארבה לגוי שוללת את האפשרות שמעט חוקרים העלו שהארבה בפרק א הוא מטפורה לצבא אנושי.

בחלקו הראשון של הפסוק המספר מדגיש קודם כול את המאפיין המובהק והמזיק ביותר של הארבה, והוא הכמות הגדולה של החרקים אשר מאפיינת את המכה. במקרים רבים כאשר מבקש המספר לאפיין צבא גדול הוא מדמה את הצבא הגדול לארבה (כך למשל בשופטים ו ה; ז יב; ירמיהו מו כג). השימוש בפועל "עלה" בהתייחס לארבה: "כי גוי עלה על ארצי", מצוי במקרא ביחס לאויב אנושי, למשל שופטים ו ג: "וְהָיָה אִם זָרַע יִשְׂרָאֵל וְעָלָה מִדִּין וְעָמְלָק וּבְנֵי קָדָם וְעָלוּ עֲלָיו". אך הפועל הזה מתייחס גם לפלישה של הארבה, שמות י יד: "וַיַּעַל הָאֲרֶבֶת עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם".

חלקו הראשון של הפסוק מתייחס להיבט הכמותי של המכה של הארבה, שהוא אכן הגורם המכריע בנזקה הרבים של מכה זו. בחלק

השני יש היבט איכותי של המכה: הוא מדמה את שיני הארבה לשיני אריה. פגיעת האריה אינה בכמותה, אך היא מתאפיינת באיכותה. כדי להעצים את מכת הארבה, המספר מדמה את הארבה לאריה. דימוי מפתיע זה נועד לתת ממד נוסף לפגיעת הארבה ולהרשים את דמיונו של השומע, אשר מקשר עתה בין החרק הקטן לבין האריה שנתפס כחזק בחיות. נקודה זו קשורה היטב דווקא לארבה ולא לדימוי לצבא אנושי בחלק הראשון של הפסוק, משום שהוא מדבר על שיניו של הארבה אשר מתקשר לפעולת הארבה אשר תוארה בפסוק ה: אכילה. במקרא דימוי של צבא לאריה מתייחס לזינוק של האריה (דברים לג כ); לשאגתו (ישעיהו ה כט); לדרך שהוא טורף (ישעיהו ה כט; ירמיהו ד ז). אף לא פעם אחת אין במקרא שימוש בשיני אריה כדי לאפיין צבא אנושי.

בפסוק ז עובר הנביא לתאר את הנוזקים של המכה: הרס הגפן והתאנה,³³ עד כדי כך שענפי הצמחים האלה, אשר נאכלו על ידי הארבה איבדו את קליפתם ("חֲשֵׁף חֲשֵׁפָה"), ומה שנראה הוא הלובן של חלקם הפנימי של הענפים.³⁴ בפסוק זה מדבר הנביא על הגפן ועל התאנה. יש להניח שהוא מזכיר פרות אלה בגלל שכיחותם ושימושם הרב, אבל אפשר גם שהוא מדבר עליהם מכיוון שמצב השלום והשלווה מבוטא על ידי המשפט "יושב איש תחת גפנו ותחת תאנתו" והווריאציות השונות של המשפט (מל"א ה ה; מל"ב יח לא; ישעיהו לו טז; מיכה ד ד; זכריה ג י). כאשר הנביא מתאר כאן את החורבן על הארץ הוא רוצה לבטא את היפוך הרעיון של מצב של שקט, ביטחון ואושר.

פסוק זה כולל את צורת השייכות בגוף ראשון: "גִּפְנֵי", "תְּאֲנֵתִי". צורות אלה חריגות במקרא. צורה זו מצויה גם בפסוק הקודם – "אֲרָצִי". מיהו הדובר בפסוקים אלה? ישנן אפשרויות שונות. אפשר כי הדובר הוא הנביא, ואולי זהו הנביא שמדבר בשם העם.³⁵ אין סיבה שלא לטעון שהדובר הוא ה'.³⁶ אולם הכרעה בין האפשרויות אינה אפשרית.³⁷ נדמה לי שהשימוש בגוף ראשון מצד אחד, ומצד שני חוסר האפשרות להכריע מיהו הדובר הוא מכוון. כפי שראינו

הנבואה הראשונה של יואל בעניין הארבה, א ב-יב

העם סבור שהקשר של ה' עם העם ניתק. בהמשך יבקש הנביא לטעון שהקשר לא ניתק. בנקודה זו, אף שהתאנה והגפן, ובהחלט גם הארץ, חרבים, הדובר מתייחס אליהם בזיקת השייכות. הנביא מבקש לאפשר מבין האפשרויות השונות של פירוש המילים גם את הפירוש שה' הוא הדובר, ושהוא מבטא יחס של קרבה אל הארץ ואל תוצרתה, אך עדיין בלי לומר את הדברים בפירוש, עד אשר יוכל הנביא לחשוף את טענתו בהמשך באופן מפורש ובמלוא העצמה.

(ח) אֱלֹהֵי כְּבֹדָהּ חֲגַרְתָּ שָׁק עַל בְּעַל נְעוּרֶיהָ.

פסוק זה הוא הקשה ביותר בנבואה זו. קושי אחד הוא הצורה המוזרה של המילה "אֱלֹהֵי". אין עוד מקבילה לצורה זו במקרא. הפרשנים כולם סבורים כי מילה זו היא בגוף שני יחיד ציווי בצורת הנקבה של השורש אל"ה. משמעות המילה היא "קונני", כמו בארמית "ואלא מלכא" – ויקונן המלך (שמ"ב ג לג). הצורה הרגילה לציווי בשורש אל"ה היא "אללי", וכאן היא מופיעה בצורה מקוצרת "אֱלֵי".³⁸ אחד הקשיים בפירוש זה, מעבר לצורתה החריגה של המילה, הוא שכל שאר המילים בצורת הציווי בספר יואל הן בצורת הרבים בזכר. נוסף על כך חסר בפסוק הנמען, למי מופנית קריאה זו.³⁹ הוצעו כמה פירושים לזהות את הנמען של הפסוק. בגלל צורת הנקבה, יש שהציעו שמדובר על העם, אשר פעמים רבות מופיע במקרא בצורת הנקבה (כך למשל "בַּת צִיּוֹן" או "בְּתוּלַת בַּת צִיּוֹן": מל"ב יט כא; ישעיהו א ח; איכה ב א, ד).⁴⁰ אחרים הציעו שמדובר על פנייה לאדמה,⁴¹ לירושלים,⁴² לעצמו,⁴³ או לכוהנים.⁴⁴

קושי נוסף הוא תוכני. המילה "בתולה" בדרך כלל מתייחסת לאישה לא נשואה, כיצד אם כן יש להסביר את המשך הפסוק אשר מתייחס לבכי שלה על בעל נעוריה? שני הסברים ניתנו לשאלה זו. יש המדגישים שפירוש המילה "בתולה" יכול להיות גם אישה צעירה, אף אם היא נשואה.⁴⁵ אחרים אומרים שמדובר על אישה שבעלה מת, בעוד היא הייתה ארוסה לו ולפני שנישאה בפועל.⁴⁶ בין כך ובין כך,

יש להסביר מדוע ביקש הנביא לאפיין את קריאת האבלות באמצעות המשל של אישה המבכה את מותו של חתנה הטרי? ברטון דוחה שאלה זו באומרו שהאומה נקראה לקונן באמצעות הדבר שנחשב לצורת ההתאבלות המרוממת ביותר בתרבות הישראלית.⁴⁷ אולם ברטון דוחה את השאלה בלי הצדקה ממשית. אין לנו שום עדות במקרא שהאבלות של אישה צעירה על בעלה נחשבה לחמורה יותר מכל אבלות אחרת, ואין כל היגיון מודרני שאפשר להחיל על קביעה זו.⁴⁸ פירוש הפסוק חייב להבהיר את הנקודה הזו שאין לה תימוכין מהעולם המוכר לנו היום, או מהיכרותנו עם החברה העתיקה.

העומס של הקשיים בפסוק מחייב לבחון דרך אחרת להבין את הפסוק. בעיה אחת היא הצורה של הציווי "אַלִּי". בעיה שנייה היא היעדר הנושא בפסוק, ובעיה שלישית היא הדימוי לכתולה אשר מבכה על בעל נעוריה. האפשרות שבפסוק נוצרו כל כך הרבה בעיות טקסטואליות שונות אינה סבירה, ועל כן אני סבור שצודקים החוקרים הסבורים שהמענה לבעיות של הפסוק אינו בתיקונים של נוסח הפסוק. מאידך גיסא, חוקרים שדחו את ההצעות של התיקון, בקביעתם המוצדקת שהפסוק בכללו מובן, אינם מתייחסים ברצינות לעובדה שעומס הקשיים מחייב לבדוק אפשרויות אחרות להבין את משמעותו המדויקת של הפסוק. אף שכל אחת מהבעיות האלה ניתנת לפתרון דחוק, הצירוף של כל הבעיות יחד אינו מאפשר פירוש נפרד לכל אחת מהן.

כפי שציינתי כבר מספר פעמים, בנבואה זו הנביא עדיין לא מגלה את עיקר כוונתו להעביר לעם את המסר שהוא יכול לפנות אלוקים כדי שיושיע אותו, בגלל תחושת הנתק של העם מאלוקים. לאור הטענה שהנביא נמנע מלהבהיר את כל כוונתו בנקודה זו, כבר ראינו שהנביא שותל רמיזות לכוונתו מבלי לפרשן. ייתכן מאוד כי הצורה האינגמאטית של פסוק זה היא מכוונת גם כן, כדי לרמוז לכוונה אחרת של הנביא שהוא עדיין אינו יכול לפרשה.

אני סבור שבפסוק זה יצר הנביא דר־משמעות מכוונת. המשמעות הגלויה היא זו שהחוקרים עמדו עליה: פנייה לעם לקונן על המצב,

בקינה עצומה, כמו זו של כלה צעירה אשר מבכה על מות בעלה הטרי. אולם אפשר לקרוא את הפסוק אחרת. המילה "אֱלֹהִים" מנוקדת על פי המסורה בחטף סגול מתחת לאות א – "אֱלִי". אולם אפשר לנקד גם את המילה בדרך אחרת, בצירה מתחת לאות א – אֱלִי. בצורה זו משמעות המילה היא אל בכינוי שייכות גוף ראשון – אל שלי. צורה זו יכולה לבוא בהתייחסות לאל בגוף שלישי (למשל שמות טו ב; תהלים יח ג). אולם ברוב המקרים זו פנייה ישירה של האדם אל אלוקים בגוף שני. בדרך כלל המילה מופיעה בפניית האדם אל אלוקים שבה הוא מזהיר שהאל הוא אלוהיו. לעתים כאשר הוא מבקש להודות לו, תהלים קיח כח: "אֱלִי אַתָּה וְאוֹדְךָ אֱלֹהֵי אֲרוֹמָמְךָ". בדרך כלל הצורה "אֱלִי" באה בפנייה ישירה של האדם הפונה לאלוים כדי שיושעו, תהלים כב ב: "אֱלִי אֱלִי לְמָה עֲזַבְתָּנִי רְחוֹק מִיְשׁוּעָתִי דְבַרִּי שֶׁאֲגַתִּי"; תהלים כב יא: "עֲלֶיךָ הִשְׁלַכְתִּי מִרְחֹם מִבְּטֶן אִמִּי אֱלִי אַתָּה"; תהלים קב כה: "אִמַּר אֱלִי אֵל תַּעֲלֵנִי בַּחֲצֵי יָמַי בְּדוֹר דְּוֹרִים שְׁנוֹתָיִךְ"; תהלים קמ ז: "אִמַּרְתִּי לֵה' אֱלִי אַתָּה הַאֲזִינָה ה' קוֹל תַּחֲנוּנָיִי". יש מקרים שהמשמעות התיאולוגית בולטת עוד יותר ממקרים אלה, ובהם הצהרת קבלת אלוהותו של אלוקים היא הדומיננטית, תהלים סג ב: "אֱלֹהִים אֱלִי אַתָּה אֲשַׁחֲרֶךָ צָמְאָה לְךָ נַפְשִׁי כָּמָה לְךָ בְּשָׂרִי בְּאָרֶץ צִיָּה וְעֵינַי בְּלִי מַיִם".⁴⁹ נראה שביטוי זה שייך לטרמינולוגיה של הברית בתהלים פט כז: "הוא יִקְרָאנִי אָבִי אַתָּה אֱלִי וְצוֹר יִשׁוּעָתִי".⁵⁰ ההקשר התיאולוגי של קבלת סמכותו של האל עולה על ידי אמירה דומה אשר נאמרת ביחס לאלים אחרים, ישעיהו מד יז: "וּשְׁאָרֵינוּ לְאֵל עֲשֵׂה לְפָסְלוֹ יִסְגֵּד לוֹ וְיִשְׁתַּחֲוּ וְיִתְפַּלֵּל אֵלָיו וַיֹּאמֶר הַצִּילֵנִי כִּי אֱלִי אַתָּה". אם נקרא את המילה ללא ניקוד הרי שמילה זו יכולה להתפרש כקריאה אל ה', בהצהרת אמונה בו, ובקונוטציה על פי ההקשרים הסמנטיים של המילה במקומות אחרים, במובן של קריאה לעזרה. לפי הקריאה הזו המילה "אלי" עומדת כמילה עצמאית, ולא חסר דבר אחריה. קריאה זו דומה לקריאות אחרות כגון "אָבִי אָבִי" (מל"ב ב יב) או "בְּנֵי אֲבֻשָׁלוֹם בְּנֵי" (שמ"ב יט א). בשתי הדוגמאות האחרונות המילים אבי ובני הן הקריאה, ואילו המילים "רֹכֵב יִשְׂרָאֵל וּפְרָשָׁיו", ו"אֲבֻשָׁלוֹם",

מהוות תמורה בפסוק ועל כן הן מיותרות מבחינה תחבירית. כך על פי קריאה זו המילה "אלי" היא מילה עצמאית של קריאה לאלוקים לעזרה, מתוך אמונה בו וזיקה אליו.

אם כן, נראה כי המילה "אלי" היא דו־משמעית. המשמעות הראשית, כפי שהמנקדים הבינוה ואחריהם כל הפרשנים ללא יוצא מן הכלל, ציווי במשמעות קונני. הפנייה היא ככל הנראה לעם אשר לא נזכר בפסוק. הצורה המוזרה של המילה "אלי", וכן היעדר הנמען, נובעים מרצונו של המחבר לאפשר משמעות נוספת למילה "אלי", והיא השם אל, בצירוף צורת השייכות י. צורה אחרת של המילה או הוספת הנמען לא היו מאפשרות קריאה כפולה זו.

נעבור עתה לחלק השני של הפסוק: "כְּבָתוּלָה חָגַרְתְּ שֶׁקַּע עַל בְּעַל נְעוּרֶיךָ". כאמור, המילה "בתולה" מתפרשת בקושי בהקשרו של הפסוק, אשר מדבר על אישה נשואה. גם מובנו של הדימוי אינו נהיר, משום שלא ברור מה ייחוד הבכיייה של הבתולה על בעלה הטרי יותר מכל אבלות אחרת. על פי התזה שהעליתי, שהקשיים בפסוק נועדו לאפשר קריאה נוספת, אפשר להבין היטב את הפסוק.

המילה "בתולה" מצויה פעמים רבות כדימוי או כמטפורה לעמים שונים ("בְּתוּלַת בְּת צִידוֹן" – ישעיהו כג יב; "בְּתוּלַת בְּת בְּבָל" – ישעיהו מז א) ולישראל בפרט ("בְּתוּלַת בְּת צִיּוֹן" – מל"ב יט כא; איכה ב יג; "בְּתוּלַת בְּת עַמִּי" – ירמיהו יד יז; "בְּתוּלַת יִשְׂרָאֵל" – ירמיהו יח יג; לא ג, כא; עמוס ה ב; "לְבָתוּלַת בְּת יְהוּדָה" – איכה א טו). היחסים בין אלוקים לבין ישראל במקומות רבים מתוארים באמצעות האלגוריה של יחסים בין בעל לאישה. כך ישראל אשר מיוצג כאשתו של אלוקים המכונה במקומות מסוימים "בעל" או "חתן". כך למשל בישעיהו סב ה: "וּמְשׁוֹשׁ חָתָן עַל כְּלָה יִשֵּׁשׁ עֲלֶיךָ אֶלְהֵיךָ"; ירמיהו ב ב; יחזקאל טז; הושע פרקים א-ב, ושם בב יח הכינוי של ה' כ"בעל". במקורות האלה חידוש יחסי הברית בין ה' לבין ישראל מתואר באמצעות המטפורה של נישואין בין איש לבין אישה. לפי זה הפסוק שלנו אינו בא לתאר את גודל האבלות, אלא כוונתו היא לתאר את הקריאה של האישה אל בעלה כדי לחדש את

הקשר עמה. האישה מתוארת כאבלה, כנראה משום שבעלה עזבה, והיא קוראת לו לשוב אליה. תיאור דומה אנו מוצאים גם בהושע ב יז: "וְעִנְתָּה שָׁמָּה כִּי־מִי נְעוּרֶיהָ וְכִי־ם עֲלוֹתָהּ מֵאַרְצָן מִצְרַיִם"; ובפסוק יח: "וְהָיָה בַיּוֹם הַהוּא נָאֵם ה' תִּקְרָאִי אִישִׁי וְלֹא תִקְרָאִי לִי עוֹד בְּעַלְיִי". במקור זה ישנה מקבילה מובהקת לקריאה "אלי", שעל פי הפירוש המוצע כאן היא קריאה של העם לאלוהים, מתוך כוונה לקבלו מחדש כאלוהיו: "וְאָמַרְתִּי לְלֹא עַמִּי אַתָּה וְהוּא יֹאמֶר אֱלֹהִי" (הושע ב כה). אם כן, הפסוק כפי שפירשנוהו כאן מקיים קשר כפול עם הושע פרק ב יח-כה. הקשר הוא גם בקריאה של העם לאלוהים, פסוקים יז, יח, כה; והן בדימוי של העם לאישה ושל אלוהים כבעל. קישור מרתק נוסף קיים בין פסוק זה לבין ישעיהו נד א-ח. בנבואה זו האישה נקראת "אִשְׁתַּת נְעוּרַיִם" של אלוהים (פס' ו), שהוא המושג ההפוך למה שמצוי בפסוקנו "בְּעַל נְעוּרֶיהָ" של האישה. בפסוקים אלה הנביא מתאר את חידוש יחסי הברית בין אלוהים לבין ישראל, באמצעות אלגוריה של יחסי איש ואישה. בישעיהו האישה מתוארת כמי שבעלה עזבה: "כִּי כָאִשָּׁה עֲזוּבָה וְעֲצוּבַת רוּחַ קָרְאָךְ ה' וְאִשְׁתַּת נְעוּרַיִם כִּי תִמָּאֵס אָמַר אֱלֹהֶיךָ" (פס' ו). ישעיהו השני ניבא בימי החורבן, ועל פי פירושו זהו גם זמנו של יואל. בשני המקומות אנו רואים תחושה של בושה של העם. ביואל א יא: "הֲכִישׁוּ אֶפְרַיִם הַלִּילֹו כְרָמִים..."; כך גם בישעיהו נד ד: "אֵל תִּירָאִי כִי לֹא תְבוּשִׁי וְאֵל תִּפְלְמִי כִי לֹא תִחְפְּרִי כִי בִשֵׁת עֲלוּמֶיךָ תִשְׁכַּחִי וְחִרְפַת אֲלֻמְנוֹתֶיךָ לֹא תִזְכְּרִי עוֹד". פסוקים אלה מתארים את התחושה של ישראל שהם נעזבו על ידי ה', ועל כך הם מרגישים תחושה של בושה וחרפה. גם יואל מדבר בהמשך על אותה חרפה, ב יז: "וְאֵל תִּתֵּן נִחְלָתְךָ לְחִרְפָּה לְמִשְׁלַל בָּם גּוֹיִם לְמָה יֹאמְרוּ בְּעַמִּים אֵיךָ אֱלֹהֵיהֶם". גם המוטיב של האישה החגורה שק על כך שבעל נעוריה עזב אותה מתאים לתיאור של האבלות של בת ירושלים באיכה פרק א. אם כן, פסוקנו אשר משקף אותה תקופה ואותו הלך רוח מדבר על חידוש הקשר בין העם לבין אלוהים, באמצעות המטפורה של בתולה אשר משתוקקת לבעל נעוריה. הקשר שבין שני חלקי הפסוק מתבאר לאור הבנת זמנה של

הנבואה. העם קורא אל ה', ומביע את התחושה שה' הוא אלוקיו, כמו שאישה קוראת לקרבה מחודשת של בעל נעוריה אליה.

אם כן, לפי הפירוש המקובל של הפסוק, העם מצטווה לקונן בדומה לבכייה של בתולה אשר בעלה הטרי מת. פירוש זה לדעתי הוא הפירוש הגלוי והמפורש של הפסוק. אולם לפירוש זה קשיים גדולים. הקשיים האלה מוטמעים במכוון בפסוק כדי לאפשר פירוש נוסף של הפסוק, וכך יוצא שהמחבר יצר דו-משמעות מכוונת. לפי הפירוש השני של הפסוק, העם קורא לאלוקים "אלי", ובכך מביע את יחסי הברית שלו עם אלוקים. קריאה מעין זו משקפת את הצורך התיאולוגי הבווער של תקופת החורבן, כפי שעולה ממקומות רבים במקרא. הנביאים דיברו על חידוש הקשר בין העם לבין אלוקים כחידוש יחסי הנישואין בין בעל לבין אשתו. יואל משתמש באותו דימוי. זהו עיקר המסר של יואל כפי שראינו לעיל. אולם הנביא אינו חושף את עיקר כוונתו בגלוי בשלב זה מסיבות טרוריות, ועל כן הוא מטמיע את המשמעות הזו בדרך של דו-משמעות מכוונת. באמצעות דו-משמעות של הפסוק, המשמעות המשנית עשויה לעלות בתת-המודע של השומע, או ברמה מסוימת של מודעות, אך מבלי שייווצר אצלו אנטגוניזם. בהמשך הספר תתברר למפרע משמעות זו.

על פי הפירוש המוצע כאן אפשר להאיר מחדש את הנושא של היעדר הפנייה לאלוקים בנבואה. כבר ראינו בפרק הקודם שנבואה זו מתייחדת משלוש הנבואות הבאות בנושא הארבה בכך שאין בה שום פנייה אל ה', או קריאה לפנות אליו. הסברנו שמסר זה של הנביא אינו מקובל על תפיסת העם, והנביא אינו חושף אותה מיד כדי למנוע תגובה אנטגוניסטית של העם. במקום זאת הוא חושף מסר זה באופן הדרגתי עד אשר הוא מתגלה במפורש בחלק האחרון של הנבואה הרביעית בנושא. עתה אנו יכולים לראות שנושא הפנייה אל ה' לא נעדר לחלוטין מתוך הנבואה. בדרך מתוחכמת שתל הנביא בתוך התיאור של מכת הארבה, משמעות משנית לפסוק ח אשר נקראת בקריאה אחת כפנייה אל ה'. פסוק זה כפי שנראה בהמשך מבחינה מבנית הוא עיקרה של הנבואה ומרכזה.

הנבואה הראשונה של יואל בעניין הארבה, א ב-יב

(ט) הַכֶּתֶת מְנַחֵה וְנוֹסֵף מִבֵּית ה' אָבְלוּ הַכְּהֻנִּים מִשְׁרְתֵי ה'.
(י) שָׁדַד שָׂדָה אָבְלָה אֲדָמָה כִּי שָׁדַד דָּגָן הוֹבִישׁ תִּירוֹשׁ אֲמָלַל יִצְהָר.
בפסוקים אלה חוזרת הנבואה לתאר את המצב. שני הפסוקים קשורים זה בזה באמצעות השורש אב"ל המופיע בשניהם: בפסוק ט, בתיאור האבלות של הכוהנים על המצב "אָבְלוּ הַכְּהֻנִּים", ובפסוק י, "אָבְלָה אֲדָמָה" במשמעות של שממה, חרבה להתייבש. 51 אף שהמשמעויות שונות השימוש באותו שורש מאחד בין שני הפסוקים. בפסוקי התיאור עד כה הדגש היה על מאפייניו של הארבה עצמו (פס' ד, ו), ועל התוצאה של המכה בתחום של החורבן החקלאי (פס' ז). פסוק ט מבטא היבט נוסף של החורבן והוא ההחורבן החקלאי מונע הבאת המנחות והנסכים למקדש, ואבלות הכוהנים בשל כך. 52 בפסוק י שוב חוזר התיאור של החורבן החקלאי. ישנה העצמה גדולה בתיאור הנזקים בשני פסוקים אלה לעומת פסוק ז. ראשית, הדבר בא לידי ביטוי בכך שכאן ישנו דגש על הפגיעה בפולחן. שנית, התיאור של הפגיעה החקלאית כאן מתרחב. בפסוק ז דובר על הגפן ועל התאנה בלבד, ואילו בפסוק י, מדובר על האדמה בכללותה, וכן על המרכיבים הכוללים והחשובים ביותר של התוצרת החקלאית: דגן, תירוש ויצהר. 53 משחקי מילים בפסוק י, אשר מדגישים צלילים דומים, באים אולי לחזק את התחושה של החוזק של החורבן: "שדד שדה", "אבלה אדמה", "שדד דגן", "הוביש תירוש". יתר על כן, בפסוק ט מדובר לראשונה על יחס אנושי לפגיעה: "אָבְלוּ הַכְּהֻנִּים מִשְׁרְתֵי ה'". חוקרים אחדים פירשו שהאבלות של הכוהנים היא על אבדן חלקם במנחה. אך, כמוכּן, שהיעדר הפולחן במקדש היה סיבה טובה להתאבל גם כן. הדגש המפורש כאן על המקדש, אשר מופיע בספר לראשונה, וכוהני אלוקים במקדש, מחזק את הפירוש שהוצע כאן שלמילה "אלי" בפסוק הקודם יש משמעות משנית של קריאה לאלוקים.

לדעתם של חוקרים רבים בפסוקים אלה הנביא אינו מדבר על מכת הארבה אלא על בצורת. 54 אין אינדיקציה מפורשת לכך, ואין מניעה שעדיין מדובר על מכת הארבה אשר כילתה את הצומח. אולם

אפשר שדו־המשמעות לגבי אופייה של המכה היא חלק ביצירת דו־ המשמעות שכבר עלתה בפסוק ח. אולי המשמעות הכפולה ביחס לאופייה של המכה נועדה ליצור אצל הקורא ספק, אשר יקבל אחר כך ממד חדש: המכה אינה ארבה בלבד, ואף לא בצורת בלבד – אלא גם האויב המדיני אשר גרם לחורבן יהודה וירושלים.

בפסוק זה נזכרו המנחה והנסך בלבד. המנחה היא קרבן מהצומח, והנסך הוא הקרבה של נזול. שניהם באו ביחד עם קרבנות מן החי, כגון קרבן התמיד, אך הם עשויים להיות מוקרבים באופן עצמאי. חוקרים סבורים כי הכוונה כאן לקרבנות שהוקרבו לצד קרבנות החי, היינו לקרבן התמיד.⁵⁵ העובדה שבשום מקום ביואל אין אזכור של קרבן מן החי, אלא רק מנחה ונסך בלבד, מקרבת את הדעת לכך שמדובר על קרבנות עצמאיים ללא קרבן מן החי. ההסבר לכך, כפי שהצעת בפרק הקודם, הוא שיואל ניבא בתקופת החורבן, לאחר חורבן המקדש, והעבודה הסדירה במקדש הופסקה. יחד עם זאת, אנשים המשיכו לפקוד את המקדש בקרבנות מן הצומח ונסכים אשר לא הצריכו מערכת פולחנית רשמית ומאורגנת. אפשרות זו נתמכת על ידי ירמיהו מא ה, אשר מתאר את הבאת המנחה והלבונה למקדש לאחר חורבנו.

(יא) הִבִּישׁוּ אֶפְרַיִם הַיְלִילוּ כְּרָמִים עַל חֲטָה וְעַל שְׁעֵרָה כִּי אָבַד קֶצֶר שָׂדֶה.

לאחר התיאור של החורבן בשני הפסוקים הקודמים שוב באה פנייה אל קבוצה אחרת באוכלוסייה: האיכרים והכורמים. הנביא פונה אליהם בתביעה להתבייש. על כך שמי שאינו מצליח להפיק תבואה מתבייש אפשר לראות גם בירמיהו יב יג: "זָרְעוּ חֲטִיִּם וְקָצְרוּ נְחִלוֹ לֹא יוֹעִלוּ וּבָשׂוּ מִתְּבוּאֹתֵיכֶם מִחֲרוֹן אֶף ה'". תחושת הכושה היא גם נחלת אלה שאינם מצליחים להפיק מים בעת הבצורת (וכאמור נושא הארבה והבצורת ביואל קשורים זה בזה), ירמיהו יד ג-ד: "וְאֲדַרְיָהם שָׁלְחוּ צַעוּרֵיהֶם [צְעִירָהֶם קרין] לְמַיִם בָּאוּ עַל גְּבִים לֹא מִצְאוּ מַיִם שָׁבוּ כְּלִיָּהֶם רִיקָם בָּשׂוּ וְהִכְלְמוּ וְחָפוּ רֵאשָׁם. בְּעֵבוֹר הָאֲדָמָה חָתָה כִּי לֹא הָיָה גֶשֶׁם

הנבואה הראשונה של יואל בעניין הארבה, א ב-יב

בְּאָרְץ בְּשׁוֹ אֶפְרַיִם חָפוּ רֵאשָׁם. יש לשים לב לכך כי במקור זה האיכרים הם המתביישים, כמו בפסוק הנידון ביואל. רעיון דומה מופיע גם בדברי החכמה במשלי י ה: "אֲגֹר בְּקִיץ בֶּן מִשְׁפָּיל נִרְדָּם בְּקִצְיֹר בֶּן מִבִּישׁ", ובתהלים לו יט: "לֹא יִבְשׁוּ בְּעֵת רָעָה וּבִימֵי רָעוֹן יִשְׁבְּעוּ". ההפך גם הוא נכון – אם החקלאי מצליח ביבולו הדבר הוא לו לשבח וגורם לשמחה. כך יש להבין את השמחה של חג האסיף: ויקרא כג לט-מא; דברים טז יג-טז. השמחה בתבואה עולה גם בתיאור חגיגות הבציר של געל בן עבד בשופטים ט כו-כז, וכן בישעיהו ט ב. אם כן, הפנייה לאיכרים להתבייש מתאימה להווי הסוציולוגי של תקופת המקרא שבה הייתה שמחה גדולה על תוצרת חקלאית ובושה על היעדרה.

הציווי "הובישו" הוא בניין הפעיל של השורש ב"ש. 56 יש משחק מילים עם המילה "הוביש" בפסוק י, שם זו צורת עבר של השורש יב"ש בבניין הפעיל. 57 בפסוק י נאמר שהתירוש התייבש. כנגד זאת, בפסוק יא הנביא פונה לאיכרים להתבייש על היעדר התוצרת. כך יש משחק מילים בין המכה – ייבוש התירוש, לבין התוצאה המתבקשת: בושת האיכרים. 58 משחק מילים זה מתפתח כבר בפסוק יב. על כך נעמוד להלן. חוקרים אשר עמדו על משחק מילים זה לא עמדו על תפקידו הרטורי. כבר ראינו בקריאה לשיכורים שהכוונה הייתה להביא את השומעים להגיב באופן פעיל למתרחש, על רקע הבעיה שניצבה לפני הנביא והיא שהעם לא הגיב למתרחש מתוך ייאוש. כוונה זו היא העומדת גם מאחורי משחק המילים בין יבש ובוש. הנביא מצפה שהעם יפנים את הצרות הבאות ויגיב עליהן. על כן הנביא יוצר דמיון בין התיאור של הבעיה: "הַגֶּפֶן הוֹבִישָׁה" לבין התגובה המצופה מהעם: "הִבִּישׁוּ אֶפְרַיִם".

ההוראה "הִילְלוּ פְּרָמִים" דומה לפנייה לשותי היין בפסוק ה: "וְהִילְלוּ כָּל שְׁתֵּי יַיִן". המילה "היללו" היא צורת הציווי של השורש יל"ל, שמשמעותו להשמיע יללה, היינו קריאה של צער. בשני הפסוקים האלה הצורה "היללו" קשורה בגפן וביין. ניתן אולי להסביר זאת באמצעות משחק המילים "היללו" עם "הלולים", משורש הל"ל. בשני מקומות במקרא נזכרה המילה "הלולים" במשמעות של אירועי

שמחה ושבח על התבואה החדשה. כך בויקרא יט כד ובשופטים ט כז. במקור השני מדובר במפורש על הלולים בהקשר של הגפן כמו ביואל: "וַיֵּצְאוּ הַשָּׂדֶה וַיִּבְצְרוּ אֶת פְּרִמֵיהֶם וַיִּדְרְכוּ וַיַּעֲשׂוּ הַלּוּלִים". אם כן, ייתכן שיש כאן משחק מילים בין הלילה אשר מושמעת על היעדר הגפן לבין ההלולים על שמחת הבציר של היין. אכן, נושא היעדר השמחה תופס מקום חשוב בפסוק הבא.

בפסוק ה דובר על הכרתת היין ומשום כך הפנייה הייתה לשיכורים. בפסוק ז דובר על המחסור בגפן ובתאנה. שם הסברנו שמוטיב זה קשור בהיפוך המצב הטוב אשר בא לידי ביטוי בתיאור המטפורי של איש היושב תחת גפנו ותחת תאנתו. בפסוק ט עלה היעדר המנחה והנסך לבית ה'. בפסוק י דובר על חורבן כללי יותר, האדמה, ותוצרי היסוד – דגן, תירוש ויצהר. פסוק יא עוסק בחיטה ובשעורה שהן מרכיבות את האוכל הבסיסי ביותר – הלחם. עניין זה בולט במיוחד על רקע העובדה שהפנייה בפסוק היא גם לכורמים, אף שבפסוק אין התייחסות לאברן הגפנים. על השאלה מדוע מוזכרים הכורמים אף כי תוצרתם הגפן והיין אינה מוזכרת אציע פתרון אפשרי בעיוני להלן במבנה הנבואה.

(יב) הַגֶּפֶן הוֹבִישָׁה וְהַתְּאֵנָה אִמְלָלָה רְמוֹן גַּם תָּמָר וְתַפּוּחַ

כָּל עֲצֵי הַשָּׂדֶה יָבְשׁוּ כִּי הִבִּישׁ שָׁשׁוֹן מִן בְּנֵי אָדָם.

פסוק זה נחלק לשתי שורות, כל אחת בעלת שתי צלעות. השורה יב"ש שולט בכל אחת מארבע הצלעות. בשלוש צלעות באופן מפורש: "הַגֶּפֶן הוֹבִישָׁה", "כָּל עֲצֵי הַשָּׂדֶה יָבְשׁוּ", ו"כִּי הִבִּישׁ שָׁשׁוֹן מִן בְּנֵי אָדָם". הפעלים "הובישה" ו"אמללה" בפסוק יב1 מתייחסים לשמות העצם "רְמוֹן גַּם תָּמָר וְתַפּוּחַ" בפסוק יב2. הריכוז הגדול של הפועל "יבש" בפסוק יב, לאחר שתי הופעות של השורשים יב"ש ובו"ש בפסוקים י ויא, מצביע על כך שפסוק זה הוא שיאם של שלושת הפסוקים האלה שבהם מצויים המוטיבים של הבושה והיובש.

הנבואה הראשונה של יואל בעניין הארבה, א ב-יב

המבנה של הפסוק נועד להבליט את עיקרו. ישנה התאמה מוחלטת בין שתי הצלעות הראשונות:

הַגִּפְן הוֹבִישָׁה וְהִתְאַנָּה אִמְלָלָה רְמוֹן גַּם תָּמַר וְתַפּוּחַ

הצלע הראשונה מדברת על שני עצים, הגפן והתאנה. הצלע השנייה נסמכת לחלוטין על הצלע הראשונה משום שאין בה פעלים חדשים, ובכך שהיא מהווה הרחבה של הצלע הראשונה, בהוסיפה לעצים אלה שלושה עצים נוספים. תחושה זו של הרחבה עולה גם בכך שבעוד שהצלע הראשונה מתייחסת לעצים שכבר עלו בתחילת הנבואה (פס' ז), הרי שהצלע השנייה מוסיפה עצים חדשים שלא נזכרו קודם לכן. ההרחבה בצלע השנייה באה לידי ביטוי גם בכך שבהשוואה לצלע הראשונה אשר מזכירה שני עצים, הצלע השנייה מזכירה שלושה עצים. הצלע השלישית, "כָּל עֵצֵי הַשָּׂדֶה יָבְשׁוּ", אינה מוסיפה הרבה על השתיים הראשונות. שוב מדובר כאן על הייבוש של העצים, ונראה שגם כאן הכוונה היא להוסיף להרחיב את התיאור הקיים. בעוד שתי הצלעות הראשונות מדברות על עצים מסוימים, ישנה הכללה: כל עצי השדה.

מה שתורם לתחושה שפסוקים אלה אינם מוסיפים באופן משמעותי על הנאמר קודם הוא החזרה בשלוש הצלעות הראשונות של פסוק יב על מוטיבים בפסוקים י-יא:

פסוק יב	פסוקים י-יא
יב: הַגִּפְן הוֹבִישָׁה וְהִתְאַנָּה אִמְלָלָה	י2: הוֹבִישׁ תִּירוֹשׁ אִמְלָל יִצְהָר
יב2: רְמוֹן גַּם תָּמַר וְתַפּוּחַ	יא2: עַל חֹטֵה וְעַל שְׁעָרָה
יב3: כָּל עֵצֵי הַשָּׂדֶה יָבְשׁוּ	יא1: שְׂדֵד שְׂדֵה אֲבֵלָה אֲדָמָה יא3: כִּי אֲבֹד קִצִּיר שְׂדֵה

העולה מדברינו הוא ששלוש הצלעות הראשונות של פסוק יב חוזרות על מוטיבים שנאמרו קודם, וממשיכות לעסוק במוטיב העיקרי של

יובש התבואה. כמו כן, בתוך הפסוק עצמו שלוש הצלעות חוזרות על אותו מוטיב. תחושה זו נועדה להבליט את הצלע הרביעית של הפסוק הפורצת לכיוון חדש ומפתחת את מוטיב היובש בדרך שלא עלתה בפסוקים האחרונים, ובעצם בנבואה כולה. מצד אחד הצלע הרביעית ממשיכה לעסוק במוטיב היובש: "כִּי הִבִּישׁ שָׁשׁוֹן מִן בְּנֵי אָדָם", אלא שבניגוד לנאמר עד כאן, היובש של התבואה והעצים, הנביא חותם כאן ברעיון של ייבוש שמחת בני האדם.⁵⁹

רעיון זה הוא החותם את הנבואה ויש בו תפנית מהנאמר עד כה. עיקר הנבואה הוא בתיאור הנזקים החקלאיים, אולם כאן מדובר על ההשלכה של הנזקים האלה על עולמו הפנימי של האדם – על מצב רוחו. בעוד שכל שלוש הצלעות של הפסוק עסקו בייבוש הצומח, הצלע האחרונה עוסקת בייבוש שמחתו של האדם.⁶⁰ החריגה הזו בסוף הפסוק ובסוף הנבואה מתפקדת כדיסוננס, אשר נועד להבליט את ההשפעה של המצב החקלאי על עולמו הפנימי של האדם. הדבר המעניין הוא שבשום מקום במקרא אין ביטוי אשר מתייחס לייבוש השמחה. באמצעות חריגה נוספת זו ביקש הנביא ליצור זיקה בין המצב החקלאי לבין האדם. הוא ביקש להראות שהנזק הפיזי של הארץ גורם לנזק מקביל ורומה בעולמו הפנימי והרגשי של האדם.

הרעיון של השפעת המכה החקלאית על עולמו הפנימי של האדם מופיע בסוף הנבואה, וניכר שהמחבר התאמץ ליצור העתקה, חריגה כשלעצמה, בין הנזק החקלאי לבין הנזק לכן האנושי. העובדה שרעיון זה נבנה בצורה הדרגתית עד שהוא מופיע בסוף מצביעה על כך שזוהי בעיה עיקרית שהנביא מתמודד עמה: כיצד להביא את העם להפנים את הרעיון שהנזק של הארבה נוגע אליו. עניין זה משתלב היטב עם פירושונו לפסוקים ה'וה'. בפסוקים אלה הסברנו שהנביא מתאמץ לעורר את העם. מכיוון שהנבואה נאמרה לאחר החורבן, לא פנה העם אל ה' בעקבות מכת הארבה מתוך תחושה שה' נטש אותו ואין לו עתה למי לפנות. מגמתו של הנביא היא להביא את העם לפנות לאלוקים ברבר הצרה, אך עתה בפסוקים אלה הוא מבקש לעורר בעם

הנבואה הראשונה של יואל בעניין הארבה, א ב-יב

את הקשר שבין אלוקים לבין הצרה שהם חווים. קשר זה הוא תשתית ליצירת מוטיבציה בקרב העם לפנות אל ה' בהמשך.

מבנה הנבואה

עיקר הפסוקים ד-יב מוקדש לתיאור אסון מכת הארבה והשלכותיו. עם זאת, נבואה זו כוללת גם פסוקים של קריאה לגורמים שונים להגיב למכה. החלק התיאורי כולל את פסוקים ה, ו-ז, ט-י, יב. קריאות לגורמים שונים להגיב למצב: ה, ח, יא. המבנה הוא אם כן מסורג: תיאור (ד), קריאה (ה), תיאור (ו-ז), קריאה (ח), תיאור (ט-י), קריאה (יא), תיאור (יב). לאמתו של דבר אפשר להבחין במעין מבנה קונצנטרי של הנבואה, אשר מרכזו הוא פסוק ח. על פי מבנה זה התיאור הראשון בפסוק ד מקביל לתיאור האחרון בפסוק יב. בפסוק ד ישנו תיאור של סוגים שונים של ארבה; ואילו בפסוק יב ישנו פירוט של סוגים שונים של צמחייה אשר נפגעה מהארבה. כפי שהראיתי לעיל השורשים אכ"ל בפסוק ד ויב"ש בפסוק יב קשורים ביניהם. הקריאות בפסוקים ה ו יא זהות מבחינת המבנה התחבירי של הפסוקים.

פסוק ה	פסוק יא
הָקִיצוּ	הִבִּישׁוּ
שְׂכֹרִים	אֲכָרִים
וּבְכוּ וְהִלְלוּ	הִלְלוּ
כָּל שְׂתֵי יָיִן	כָּרְמִים
עַל עֵסִיס	עַל חֲטָה וְעַל שְׁעָרָה
כִּי נִכְרַת מְפִיכֶם.	כִּי אָבַד קִצִּיר שְׂדֵהָ.

אין מקבילה בין התיאור בפסוקים ו-ז לבין התיאור בפסוקים ט-י, לבד מן העובדה ששני התיאורים הם בני שני משפטים כל אחד. הקריאה בפסוק ח היא קדקוד המבנה. כאמור לעיל, פסוק ח טומן בחובו

באמצעות קריאה משנית של הפסוק קריאה לאלוקים, וביטוי ליחסי הברית התקפים בין ה' לבין העם. בנבואה זו לא הכליל הנביא יסוד של פנייה אל אלוקים, כמו בשאר הנבואות על הארבה. אולם בדרך עקיפה הוא הכליל פסוק אשר מופיע במרכז התיאור של הארבה, אשר יכול להתפרש במובן של פנייה אל אלוקים. באמצעות רטוריקה מתוחכמת הנביא מרמז למשמעויות התיאולוגיות של האסון, לחשיבות המקדש ולעניין התפילה, ובכך הוא מכשיר את הקרקע לרעיונות אלה שיתפתחו בנבואות הבאות. זאת עושה הנביא באמצעות שימוש בדו־משמעות, וכן באמצעות מבנה מתוחכם של הרצאת דבריו. גם בעיונינו לפסוק ה ראינו גישה דומה של המחבר להסתיר את הכוונה העיקרית שלו. באותו פסוק הנביא מעורר את השיכורים להבחין בהיעדר היין, אך הוא גם מתכוון לרמוז להם שהם מתנהגים כשיכורים שאינם מבחינים היטב במתרחש סביבם, ואינם מפנים את מצוקתם כלפי אלוקים. הנבואה נחתמת במוטיב חדש של השפעת המצב החקלאי הקשה על מצב הרוח של בני האדם. חתימה זו היא השיא במגמתו של הנביא לגרום לעם להפנים את הרעיון שהמצב הקשה נוגע להם ישירות, ומכאן תבוא אחר כך התביעה של הנביא מהעם להגיב ולהתפלל על כך לה'.